

Universiteit Utrecht

Evaluatie van de plaats van angst en fixatie van betekenis bij de representatie van een immorele daad van een slechterik

Voor een structurele ontleding van de evaluatie hiervan staat de casus van Anders Breivik centraal.

Bachelor Scriptie

Annemarie van Uden

3343472

Onderzoek ter afronding van de studie Communicatie- en informatiewetenschappen, Faculteit Geesteswetenschappen, Universiteit Utrecht

Scriptie begeleider : Dr. Rob Leurs

Evaluatie van de representatie van een slechterik

Evaluatie van angst en fixatie van betekenis bij de representatie van een immorele daad van een slechterik

Universiteit Utrecht

Naam: Annemarie van Uden

Adres: Vismarkt 6 Bis, 3511 KR te Utrecht

E-mail: A.M.H.vanUden@students.uu.nl

Studentnummer: 3343472

Aantal woorden: 5.421

Inleverdatum: 4 november 2011

Academisch jaar: 2011-2012

Opleiding: Communicatie- en Informatie wetenschappen

Universiteit: Universiteit Utrecht

Begeleider: Dr. Rob Leurs¹

¹ Bij deze wil ik mijn dank uitspreken voor de waardevolle tips en aanwijzingen die mijn begeleider Dr. Rob Leurs had voor het schrijven van deze scriptie.

Inhoud

1. Inleiding	4
2. Immorele daad van een slechterik: De casus Anders Breivik	6
3. Het sublieme	7
3.1 Het mathematisch sublieme: en de plaats van angst en fixatie van betekenis hierbinnen.	11
3.1.1 Definiëring van angst en de fixatie van betekenis	11
3.1.2. De plaats van betekenis	12
3.1.3. De plaats van angst	13
3.2 Het dynamisch sublieme: en de plaats van angst en fixatie van betekenis hierbinnen.	14
3.2.1. De plaats van betekenis	14
3.2.2. De plaats van angst	15
4. Conclusie	18
5. Bibliografie	19

1. Inleiding

Sinds mensenheugenis is er altijd een slechterik in het spel geweest. Van de plunderaars in de middeleeuwen tot aan de terroristen van nu. De fascinatie is ten alle tijden groots geweest. Het ontbreken van een snoodaard in sprookjes, mythes en sagen is bijna ondenkbaar. En ook vandaag de dag is deze fascinatie herkenbaar, wanneer iemand een kwaadaardige immorele daad pleegt, dan staat de dader direct in het licht. De fascinatie van deze slechteriken is groots en daarmee de representatie in het nieuws ook.

Tegenwoordig hoeft de slechterik niet geïdentificeerd te worden met een zwarte bivak muts. De slechteriken zijn soms ook “gewone mensen” net als de rest. Deze mensen lijken veelal meer aandacht te krijgen dan een autobom ergens in Iran. In het nieuws wordt er gemakkelijk een 30-minuten durend item aan slechtst één slechterik besteed. Ook al ligt het aantal institutionele doden van auto-ongelukken veel hoger dan die van een daad van één persoon. Kennelijk is de fascinatie zo groots dat we veel aandacht besteden aan een dergelijke daad.

Het nieuws item over de twee aanslagen gepleegd door Anders Breivik in Noorwegen op 22 juli 2011, is naar alle waarschijnlijkheid één van de grotere nieuwsitems van het jaar geweest voor Nederland. Bij het bekijken van enkele items en een documentaire² over de aanslagen van Breivik, resteert er bij mij met name een gevoel van angst die alle andere gevoelens overwoekerd. Waar komt die extreme angst vandaan? En wat voor betekenis geven we aan zo'n immorele daad? De kans dat we overlijden in een auto-ongeluk is waarschijnlijk groter, dan dat we sterven in een aanslag van een terrorist. Toch is de fixatie van betekenis vele malen groter terug te zien bij het media publiek voor terroristen dan bij een auto-ongeluk.

Om een gedegen onderzoek hiernaar op te stellen is het van belang er achter te komen wat de invloed is van Breivik. Zijn representatie is onmetelijk groot gefixeerd. Zoals te zien is in de documentaire wordt de gehele aanslag van voor tot achter ontleed. Deze immense grootsheid die het publiek in schok brengt, lijkt veel op het sublieme van Immanuel Kant. In het sublieme voelen wij ons als mens nietig en klein door iets wat groter is dan wij. Deze theorie kan helpen inzicht te verschaffen in onze betekenisgeving en gevoelens van angst door wat er gerepresenteerd wordt in de media.

Het werk van Immanuel Kant “Critique of judgement” en Jean-François Lyotard “Lessons on the analytic of the sublime” over het sublieme zullen centraal staan.

² Anders Behring Breivik – Norway Massacre: The Killers Mind. TV 14, 2011.

Daarnaast zal ik voor de definiëring van de begrippen het werk van Rachel Pain en Susan Smith gebruiken "Fear: critical geopolitics and everyday life" . Aan de hand van Richard Dyer "Stars" geef ik meer inzicht in de rol van het karakter van Breivik. Voor een definitie van betekenis zal ik Maarten Hajer te rade slaan in "Res Publica".

Allereerst zal ik de casus kort doorlopen, waarnaar ik het sublieme in termen van Kant zal bespreken en waar nodig een reflectie aan de hand van Lyotard bespreken die een post modernistische visie op het sublieme heeft. Na afloop hoop ik een antwoord te kunnen geven op de plek die angst en fixatie van betekenis innemen in de beleving van de representatie van een slechterik in het nieuws.

2. Een immorele daad van een slechterik: de casus Anders Breivik

In een oogwenk is er massaal veel geschreven over de immorele daad van Anders Breivik. De titels worden herkend aan de neerslachtige woorden als “gruweldaad”, “monster” en “geen spijt”³. De extreme fascinatie rondom zijn daad is duidelijk te zien in de nieuwsitems, uiteraard spreek ik hier over een negatieve fascinatie. Er heerst veel afschuw en weerzin jegens hem.

Anders Behring Breivik geboren op 13 februari 1979, pleegde op 22 juli 2011 twee aanslagen. De eerste was een bomaanslag in het regeringsgebouw van Oslo waarbij er 8 mensen om het leven kwamen. Vervolgens zette hij koers richting het eiland Utøya naar de jongeren van de sociaaldemocratische Noorse arbeiderspartij die daar hun zomerkamp vierden. Daar ontnam hij nog eens het leven van 68 jonge mensen.⁴ Breivik is zeer bewust van zijn daden hij ziet deze als “gruwelijk maar nodig”.⁵ In zijn manifest “2083 – A European declaration of independence” bestaande uit 1518 pagina’s, maakt hij zijn eigen standpunten duidelijk en raapt andere visies bij elkaar om het verval van Europa in zijn ogen te duiden.⁶ Wat kort door de bocht gezien kan worden als een beweging tegen multiculturele regeringen, tegen de Islam en het marxisme.⁷

Breivik had een plan, hij wist wat hij ging doen en bereidde dit zeer lange tijd voor. Hij schreef een uitgebreid manifest en trof alle maatregelen die nodig waren om zijn plan te voltooien, ook al nam dit jaren in beslag. Vervolgens pleegt hij een van de meest immorele daden sinds tijden en erkent dit vervolgens, maar weerlegt het met de noodzaak ervan. Het publiek is in schok.⁸

Vreemd aan de daden van Breivik is dat hij zich er van bewust is dat hij een immorele daad heeft begaan. Dus hij bezit wel de capaciteit om te wegen wat moraliteit is, iets wat niet voor iedere slechterik op zal gaan. De media tracht een eenduidig beeld van Breivik neer te zetten door zoveel mogelijk over zijn jeugd te achterhalen, maar ook over de kernpunten van zijn manifest. Het blijkt niet gemakkelijk een eendimensionale representatie te geven, want er zijn veel tegenstrijdigheden te traceren in zijn karakter, maar ook in zijn manifest. “Gestoorde daad of Kille berekening?”, de media en het

³ Colby Cosh, “The Making of a Monster” *Maclean’s* Vol. 124 Issue 31 (2011), 26.

⁴ Helen, “Aantal doden Noorwegen bijgesteld.”

⁵ J. Seegers, “Dader schietpartij Oslo bekent ook bomaanslag, handelde alleen.”

⁶ A.B. Breivik, “2083 A Declaration of independence.”

⁷ Cosh, 26.

⁸ “Breivik daad gruwelijk maar noodzakelijk”

publiek vragen zich af wie hij nou eigenlijk echt is?⁹ Deze twijfel draagt bij aan de angst en betekenisgeving van bij Breivik wat ik zal verklaren in het sublieme.

3. Het sublieme

Waarom het sublieme voor deze casus? Het nieuws over Breivik krijgen we via de media binnen. We bevinden ons in de woonkamer, kantoor of een andere rustige omgeving waar geen fysiek gevaar op de loer ligt. Typerend voor de media is dat we veel van dit soort momenten beleven. We zien dingen in de wereld gebeuren waar we niet bij kunnen dat het überhaupt gebeurt, zo ernstig. Het media publiek is vaak ooggetuige van gevaarlijke daden en situaties zonder dat ze zelf in direct gevaar verkeren.¹⁰ Het idee van gevaar is kenbaar doordat we de informatie binnen krijgen via media, we ervaren de grootsheid en de immensiteit en komen zo in aanraking met het sublieme.

Wat wordt er bedoeld met het sublieme? Het sublieme is allereerst een ervaring. Zowel Kant als Lyotard spreken over het sublieme, Kant in een eerder stadium – al in 1790 - dan Lyotard. Kant omschrijft het als iets wat groter is dan wij, maar er zijn veel dingen die groter zijn dan wij, omdat dit niet altijd de duidelijkheid verschaft die het nodig heeft drukt hij zich als volgt uit “ In a judgement by which anything is designated as great, it is not merely meant that the object has a magnitude, but that this magnitude is superior to that of many other objects of the same kind, without, however, any exact determination of this superiority”.¹¹

Het sublieme is dus iets groots wat in verhouding groter is dan alle andere objecten in dezelfde reeks. Onze beoordeling ligt in die verhoudingen en niet in de exacte meting van de grootsheid. Breivik is groots niet in de zin dat hij heeft gedood, dit is immers menselijk en gebeurd al sinds jaar en dag. Echter is hij dit door de manier waarop hij te werk is gegaan.

Lyotard baseert zich voor een groot deel op Kant, maar heeft ook kritieken op zijn werk die Lyotard heeft gebundeld in ‘Lessons on the analytic of the sublime’. Allereerst zal ik de Kantiaanse gedachte op het sublieme, het mathematisch en dynamisch sublieme, kort verwoorden en zal ik daarnaast dat ook doen voor de post modernistische gedachte van Lyotard, vervolgens zal ik een keuze maken tussen beide visies voor een verheldering van het sublieme van Breivik.

⁹ “Gestoorde daad of Kille Berekening”

¹⁰ Rob Leurs, *Onbegrijpelijk Kwaad* (Amsterdam, Amsterdam University Press, 2006).

¹¹ Immanuel Kant, *Critique of Judgement*. 1914. (New York: Cosimo, 2007): 66.

Mathematisch sublieme

Kant is een modernistisch denker, een eenheidsdenker. Al in 1790 schreef hij over de twee fases van het sublieme “ In de Derde Kritiek (1790) stelt Kant dat het sublieme voorkomt in twee vormen: mathematisch (een vorm van onmetelijkheid) en dynamisch (een vorm van macht). Het mathematisch sublieme is een overweldigende ervaring van onmetelijkheid; het komt voort uit objecten die maximaal groot lijken. Het dynamisch sublieme is een overweldigende ervaring van macht; het wordt veroorzaakt door objecten die absolute macht over ons lijken te hebben”.¹²

In het mathematisch sublieme kennen we een groot object (bijvoorbeeld een kunstwerk) en kunnen we dit object nooit in één keer, in één moment, in ons opnemen omdat het té groot is. We zullen het object nooit in zijn geheel zien omdat dit onmogelijk is, wanneer we naar het ene deel kijken zien we het andere niet en andersom, zodoende is het object nooit compleet. Kant geeft het voorbeeld van een piramide. Deze kolossale bouwwerken zijn te immens om in eens te aanschouwen als we er voor staan. Zien we de top, dan zien we de voet niet. Zie we de voet dan zien we de top niet, het totaalplaatje wordt nooit tegelijkertijd compleet. Er is dus sprake van een mathematisch sublieme als we een te groot object toch in onze verbeelding proberen op te nemen. Dit roept onlust bij ons op, want hetgeen wij zien komt niet overeen met hetgeen wij denken. We kunnen de piramide in onze gedachten wel als stukjes aan elkaar plakken en er zo een piramide van maken ondanks dat we deze niet in zijn geheel kunnen aanschouwen. Dit is de theoretische Rede van Kant. Wij staan boven het waarneembare, de verbeelding, omdat we terug kunnen vallen op de theoretische Rede.¹³

Dynamisch sublieme

Waar het mathematisch sublieme wordt geconfronteerd met de theoretische Rede is er bij het dynamisch sublieme de confrontatie van de verbeelding met de praktische Rede. Bij de praktische Rede wordt de moraliteit van de Rede bedoelt. Hier geeft Kant voorbeelden van dreigende natuurrampen die ons nietige mensen in één klap zou kunnen verwoesten. We ervaren de onlust bij het idee dat wij zo nietig zijn aan zoiets groots, dat de vrees ervoor groots is. Echter doordat wij in staat zijn rationeel te denken en moraliteit in ons dragen kunnen wij boven deze gedachtes van vrees staan.¹⁴ We kunnen ons bijvoorbeeld bedenken dat als we bliksem zien dat deze ons kan doden,

¹² Van Leurs, 73.

¹³ Ibidem, 74 – 75.

¹⁴ Ibidem, 75.

maar de kans dat wij door bliksem getroffen zullen worden zeer klein is en zodoende maken we dus aanspraak op onze praktische Rede.

Zowel na het mathematisch als het dynamisch sublieme ontstaat er na de onlust van het sublieme weer lust. Waar we eerst onlust ervaren van het niet kunnen bevatten van de grootsheid van de piramide en van de macht van het fysieke gevaar van de natuur, komt er de lust van herstel. Waar we terug kunnen komen bij de theoretische Rede en respectievelijk onze moraliteit, de praktische Rede. Het conflict tussen lust en onlust wordt getypeerd door Renee van de Vall. Waarbij lust ook een moment van inzicht kan zijn.

“Het sublieme heeft altijd een tegenstrijdige inhoud: het duidt een fascinatie aan die wordt opgewekt door iets wat pijn doet, angst aanjaagt of onbegrip wekt. Er is iets immens, huiveringwekkends of onbegrijpelijks dat de eigen nietigheid, de eigen onmacht of het eigen onvermogen doet voelen, en desondanks of juist daardoor, een intens gevoel van vreugde, kracht of inzicht geeft”.¹⁵

Lyotard baseert zoals gezegd zijn definitie deels op die van Kant, maar doordat hij wordt gekenmerkt als een postmodernist, en niet als modernist zoals Kant¹⁶, richt hij zich op het nu. Net als bij Kant geldt tevens bij Lyotard dat het sublieme zich laat omschrijven als een ervaring in twee fases. De eerste fase wordt gekenmerkt als een schok van de ervaring. Het leven staat voor een moment stil, de ervaring is in het hier en nu. De rest blijft uit en de wereld staat even stil, er is geen structuur of schema om op terug te vallen. Vervolgens is er de tweede fase, die het mogelijk maakt om dit moment te doorbreken. De verbijstering voorbij is de schok overwonnen en bevindt men zich in de tweede fase. In de tweede fase hebben we de eerste fase overwonnen en komt er het moment van bezinning.¹⁷

Dit moment van nu is een manier om de verbijstering van het eerste moment treffend te omschrijven echter is het probleem bij Lyotard dat hij uitgaat van het onpresenteerbare. Breivik is juist wel presenteerbaar zoals wij dat zien in de media. Juist door de representatie beleven wij de angst en kunnen wij de betekenis fixeren.

¹⁵ Renée van de Vall, *Een subliem gevoel van plaats: Een filosofische interpretatie van het werk van Barnett Newmann* (Groningen: Historische Uitgeverij, 1994): 215.

¹⁶ Kant gaat uit van de modernistische gedachte en hangt hierbij het idee aan van de Rede waarmee de mogelijkheid tot redeneren wordt bedoeld, het rationele denken wat zich kenmerkt tot één waarheid.

¹⁷ Van Leurs, 71 – 73.

“ Seen in critical terms, the analytic of het sublime finds its “legitimacy” in a principle that is expounded by critical thought and that motivates it: a principle of thinking’s getting carried away. As it is expounded and deduced in its thematic, sublime feeling is analyzed as a double defiance. Imagination at the limits of what it can present does violence to itself in order to present that it can no longer present. Reason, for its part, seeks, unreasonably, to violate the interdict it imposes on itself and which is strictly critical, the interdict that prohibits it from finding objects corresponding to its concepts in sensible intuition. In these two aspects, thinking defies its own finitude, as if fascinated by its own excessiveness. It is this desire for limitlessness that it feels in the sublime “state”: happiness and unhappiness.”¹⁸

Binnen het sublieme is er volgens Lyotard de drang om grenzen te overschrijden. Dat doet denken dat Lyotard beter toepasbaar zou zijn op deze casus. Aangezien hij de grenzen van het denken juist wil laten aftasten, wat het geval ook bij Breivik is omdat hij het profiel niet past. Tevens is de lust en onlust ook bij Lyotard terug te zien. De onlust van zijn macht is groots, de lust komt naar voren in de opluchting dat hij achter slot en grendel zit. Maar lust en onlust zijn continu met elkaar in conflict. Wanneer er bijvoorbeeld weer nieuwsberichten verschijnen over strafvermindering van Breivik komt de onlust weer omhoog.¹⁹

Echter als we spreken over moraliteit en eenduidige waarheid dan is er bij Breivik een eenheidsdenken te zien vanuit het publiek die zich laat zien in nieuwsartikelen als “duivelse karikatuur”, “terrorist” en “intelligent en volslagen gek”²⁰. Het is gemakkelijker om de angst en fixatie van betekenis te duiden aan de hand van Kant dan Lyotard, omdat Kant één waarheid kent, een morele wet van waarheid. En dat is exact wat we terug zien in de media, het moraal van het verhaal, Breivik is een intelligente gek. De angst en fixatie van betekenis zijn gestoeld op onze morele waarden. Uiteraard valt er op sommige punten wel wat te zeggen voor de visie van Lyotard en daar waar nodig zal ik reflecteren.

¹⁸ Jean-François Lyotard, *Lessons on the Analytic of the Sublime* (Stanford: Stanford University Press, 1994): 55.

¹⁹ “Verzachtende omstandigheden Breivik”

²⁰ Steven de Jong, “Breivik is de duivelse karikatuur van een juiste visie”

3.1 Het mathematisch sublieme: en de plaats van de fixatie van betekenis en angst hierbinnen.

3.1.1. Definiëring van angst en de fixatie van betekenis

Angst is een ervaring van een gevoel die vele dimensies kent en voor iedereen anders kan zijn. Men kan een fobie hebben, angst voor hongersnood, angst om in de steek gelaten te worden, angst voor een persoon, of de angst - die vrijwel iedereen in zich heeft - voor de dood. Allen zijn gevoelens van angst, maar krijgen vorm in andere dimensies.

Een begrip van angst zou kunnen omschreven worden als “ A ‘common sense’ understanding of fear portrays it as an emotional response to material threat. People are fearful of individuals, places, actions and events that have inflicted, or are very close to inflicting, physical or psychological harm on themselves or on the people and things they hold dear”.²¹ We hebben dus angst voor objecten die alles wat in ons leven dierbaar is zou kunnen aantasten. Dit is een vrij eenvoudige doch heldere uitleg van angst van Rachel Pain en Susan Smith. Echter beschrijven Pain en Smith ook het feit dat angst niet gemakkelijk te kennen is in één begrip. Zij beschrijven angst tevens als een ervaring die niet gekend hoeft te worden in materialiteiten ,maar ook als een emotionele geografie en dan wordt het lastiger om de angst te duiden.

De soort angst is van groot belang voor de casus van Breivik. Wanneer wij naar de televisie met grote schok staren beleven wij op dit moment in het westen geen pure doodsangt om op dat moment ook neergeschoten te worden, maar een culturele angst, angst voor het terrorisme. “ [...] ‘moral panic’ in which media representations , criminal justice scapegoating, and policing crackdowns whip up a frenzy of societal outrage against criminalised people and places.”²² Morele paniek ontstaat door de manier waarop er in de media wordt gerepresenteerd. Hiermee wil ik duiden dat angst niet altijd en overal hetzelfde behelst. Het is van belang om te zien dat er reeds angst in de wereld is en te zien welke, al dan niet culturele, processen hier aan ten grondslag liggen.²³

Voor de fixatie van betekenis geldt dat het begrip in zichzelf al vele dimensies in zich draagt. Een betekenis is veranderlijk en kan voor een ieder verschillend zijn. Zoals

²¹ Pain, R. en Susan J. Smith *Fear: Critical Geopolitics and Everyday Life. Re-materialising Cultural Geography* (Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 2008): 9.

²² Ibidem, 9.

²³ Ibidem, 13 – 14.

Maarten Hajer in *Res Publica* benoemt en daarmee spreekt over betekenis in termen van Chantal Mouffe en Ernesto Laclau “ Een discours wordt bekeken als een geheel van woorden, concepten en ideeën rond een bepaald thema, (met een inherent woorden patroon) die worden geproduceerd, gereproduceerd en getransformeerd door en binnen bepaalde praktijken, waardoor betekenis wordt gegeven aan de sociale werkelijkheid.”²⁴

Dit is precies de informatie die we nodig hebben om de plaats van het ontstaan van de betekenis te kunnen verklaren in het sublieme. Er moet dus een discours gaande zijn over Breivik indien wij er een betekenis aan willen verbinden. Met de fixatie ervan bedoel ik de abnormale, herhalende fascinatie van de betekenis die wij geven. Kortom de veelvuldigheid van het verschijnen van nieuwsitems over elk al dan niet nieuw item over Breivik.

3.1.2. De plaats van betekenis

In het mathematisch sublieme worden we overweldigd door iets wat immens groots is in onze ogen. In deze casus ontstaat er angst voor de grootte van Breivik. Grootte in de zin dat hetgeen wat hij heeft gedaan niet in één keer te bevatten is. Het publiek kijkt naar de televisie maar weet niet in één oogopslag wat er aan de hand is, beetje bij beetje krijgen we meer informatie en zo langzamerhand wordt er duidelijk wat er gebeurd.

Dit incrementele proces wordt nog duidelijker bij de aanslagen. Eerst vindt er één aanslag plaats in Oslo en denken we dat dit het nieuws is. Vervolgens vindt er nog een aanslag plaats in Utøya en begrijpen we dat de twee samenhangen. We plakken de representaties bij elkaar door terug te grijpen op onze theoretische Rede en langzamerhand komen we tot de conclusie dat er één man twee aanslagen heeft gepleegd. We voegen de verschillende representaties bij elkaar tot één waarheid om er betekenis aan te kunnen geven. We moeten zoals gezegd een vorm van sociale waarheid kennen om er vervolgens een uitspraak over te kunnen doen en vervolgens betekenis geven. Het discours wordt continu gereproduceerd tot we tot die sociale werkelijkheid komen. Het is dus moeilijk een eenduidige betekenis te vormen en door de wisselende discoursen is ook de betekenis continu in beweging. Wat maakt dat er een fixatie van betekenis ontstaat ofwel de abnormale herhaling van de betekenis.

²⁴ *Res publica: Tijdschrift voor Politicologie* Vol. 47. (België, 2005): 500

3.1.3 De plaats van angst

Angst is een wat sneller proces. Het ontstaat al in de eerste beelden, we verkeren in schok en verbijstering. We voelen deze angst doordat er iets is wat vele malen groter is dan wij. We kunnen het theoretiseren en terug vallen op de Rede, maar de angst slaat sowieso om het hart door de grootsheid die voor ons wordt gerepresenteerd. Volgens Kant zouden we angst voelen door hetgeen wat zo overweldigend is, het is zo groot dat we er geen grip op kunnen krijgen. De controle is weg door de grootsheid van Brevik's daden. Door het niet kunnen bevatten ervaren wij de angst.

Als we naar het mathematisch sublieme kijken door de ogen van de post modernistische Lyotard, dan verkeren wij ons in het 'nu'. De schok het moment van de verbijstering waarin we geen schema's of determinaties kennen, enkel het moment van zijn. Omdat we ons in het nu bevinden, in het moment waarop de wereld stil staat zouden we kunnen zeggen dat er nog geen discours is en is er dus nog geen plaats voor betekenis, de betekenis ontbreekt. We kunnen de aanwezigheid van angst ook in twijfel trekken, dit omdat we in het moment zijn. Echter is angst een gevoel en daarmee anders dan betekenisgeving, het is zelfs een oergevoel. Voor Lyotard zou de angst in het moment van de verbijstering zitten.

3.2 Het dynamisch sublieme en de plaats van betekenis en angst.

3.2.1. De plaats van betekenis

Wanneer we naar de representatie van Anders Breivik kijken, kunnen we zeggen dat hij voor velen van ons “bekend” is. In die zin dat we weten wat hij gedaan heeft en dat hij veelal in het nieuws verschijnt. Dit maakt hem niet perse populair, eerder berucht, maar zeker een bekend personage. Wat mij opvalt is dat Breivik, evenals andere misdadigers, bijna een sterrenstatus behelst. De manier waarop de wereld een glimp van hem probeert op te vangen wanneer hij in de auto zit richting de rechtbank. De manier waarop hij zichzelf presenteert door er altijd op zijn aller best uit te zien. Zo omschrijft hij in zijn manifest make-up aan te hebben aangebracht bij zichzelf voor zijn foto’s en raadt bovendien andere mannen aan dit ook te doen. Hij presenteert zich in ‘nette’ kleding, door voor het merk la Coste te kiezen.²⁵ Zijn representatie lijkt op vele fronten op de representatie van een sterrenstatus.

Richard Dyer beschrijft hoe er in de karakters van filmsterren sprake kan zijn van ‘flat’ of ‘round characters’. “Roundness means that characters cannot be understood in terms of one particular trait but rather in terms of a multiplicity that fuses into a complex whole. Round characters have the capacity to surprise the reader by the revelation of unexpected layers of character. Round characters are neither good nor bad, but a complex mixture of both.”²⁶

Breivik is een complexe mix van verschillende karaktertrekken. Hij is niet enkel en alleen de gestoorde, enge gevaarlijke man, wat hem tot een plat karakter zou maken, omdat het allemaal karaktertrekken van één zijde zijn. Hij is ook de vriendelijke buurman en hij is ook de jongen die vroeger veel vrienden had, zelfs moslim vrienden.²⁷ Wanneer een persoon in en in slecht is, is het gemakkelijker betekenis een plaats te geven voor wat hij heeft begaan. Hij is dan een plat en simplistisch karakter en vormt een ‘ver van je bed show’. Het strookt met de moraliteit die je in je draagt, slechte mensen begaan immorele daden.

Echter wanneer iemand eruit ziet als een aardige buurman, iemand die niet opvalt, een normale jeugd heeft gehad, dan wordt het moeilijker. Deze persoon verandert van de bekende eendimensionale slechterik in een tweedimensionale slechterik. En eigenlijk spreekt dat elkaar tegen want een slechterik kan maar één ding zijn en dat is simpelweg gewoon slecht. Doordat Breivik een zogenaamd rond karakter

²⁵R. Goosens “Lacoste wil van Breivik imago af”

²⁶ Richard Dyer, *Stars* (Londen: British Film Institute Publishing, 1998): 94.

²⁷ Cosh, 26.

beheld, komt hij dichterbij de werkelijkheid. Het wordt complexer om hier een betekenis aan te geven, omdat deze nu tweedimensionaal is. Tegelijkertijd maakt zijn tweedimensionaliteit hem “normaler” en dichterbij ons eigen leven. Door deze betekenisgeving ervaren wij nog meer angst, want Breivik komt dichtbij ons eigen leven. Het wordt een betekenis van een moreel mens die een immorele daad pleegt.

In het dynamisch sublieme worden we overweldigend door iets wat meer macht heeft dan wij. Men valt terug op de moraliteit wanneer er een object is wat een absolute macht over ons lijkt te hebben. Echter de complexiteit is dat de moraliteit moeilijk te plaatsen is, want we weten dat Breivik een gewone burger is, een vriendelijke buurman die er niet heel vreemd uitzag. Waar we normaliter in een dergelijke situatie terug kunnen vallen op ons morele bewustzijn dat slechteriken, enge mannen zijn en er uit zien als terroristen, daar kunnen we dat niet bij Breivik. Breivik is de buurman en daar wordt onze moraliteit op de proef gesteld.²⁸

Uiteraard kunnen we wel voor een deel op onze moraliteit steunen, we kunnen moreel beseffen dat de kans dat onze buurman een terrorist is vrij klein is. In de fase van het dynamisch sublieme kunnen we beter betekenis geven dan in het mathematisch sublieme omdat we de situatie van macht in zijn totaliteit zien. Echter is het voor als nog niet gemakkelijk door het tweedimensionale, ook wel ronde, karakter van Breivik om een eenduidige betekenis te geven.

3.2.2. De plaats van angst

Door de betekenis van het ronde karakter van Breivik ervaren wij angst, het maakt dat hij dichterbij tot onze alledaagse werkelijkheid toetreed. Is de angst die we in deze fase hebben dan een andere soort angst dan de angst die we in dit moment van het sublieme ervaren? We ervaren het sublieme nu niet in de grootsheid maar in de macht. De berichten uit de media ademen letterlijk een algemene angst uit. “Angst binnen de PVDA voor Breivik”²⁹ en “Politie bang voor codewoorden Breivik”³⁰, als zelfs de politie zijn angsten uitspreekt dan zit de publieke angst hoog.

Zoals gedefinieerd zit angst voor een deel gefundeerd in cultuur. Over het algemeen zijn mensen bang voor de dood, maar de manier waarop daar zit de crux. Waar de één hongersnood kent is de ander bang voor een natuurramp, zoals een overstroming. In het westen kennen we een andere angst, die van het terrorisme, de

²⁸ “Breivik was eigenlijk best een aardige kerel”

²⁹ “Angst binnen PVDA door Breivik”

³⁰ “Politie is bang voor codewoorden Breivik” NOS geluidsfragment

westerse culturele angst. We zouden dus kunnen zeggen dat angst cultureel bepaald is. Rachel Pain schrijft een hoofdstuk in haar boek over de angst voor het terrorisme.

“ [...] at least three widely circulating metanarratives about fear are identifiable in the west since 11 September 2001, intersecting popular culture, governance and academic scholarship. One is that terrorists are using fear as a weapon against western societies which is as effective as bombing itself. After the London Bombing of 7 July 2005, the media suggested that our fear of terrorism was widespread. Another is that governments are promoting and manipulating fear in order to sanction domestic and foreign political priorities. A third is that the victims of the ‘war on terror’ are marginalised groups outside or within the west.”³¹

Het wordt duidelijk dat terroristen de macht hebben om angst in te zetten als een wapen. Uit de woorden van Pain wordt het ook duidelijk dat het niet om het aantal institutionele doden gaat, maar om de manier waarop het gebeurt. En op de manier waarop het vervolgens gerepresenteerd wordt. Het effect van de angst bombarderen is even groot als het werkelijk laten afgaan van een bom.

Over het algemeen plaatst het publiek en de media terrorisme buiten zichzelf, als zijnde het ‘andere’. Het wrange aan de casus van Breivik is dat hij de aanslag in eigen land pleegde, bij mensen van zijn eigen nationaliteit. Doordat we de betekenis van een rond karakter aan Breivik hebben toegekend, weten we dat hij complex is. Zo complex dat hij veel macht heeft over de situatie heeft wat maakt dat er vrees jegens hem ontstaat. Hij weet wat het plan was, wie er nu op de hoogte zijn en wat er verder nog zou kunnen gebeuren. Doordat hij de baas is over deze informatie kent hij veel macht, wat maakt dat wij hem onvoorspelbaar vinden en er onzekerheid ontstaat, waarmee dus angst.

In het dynamisch sublieme ontstaat angst door de macht die Breivik heeft weten te pakken. Hij heeft als individu ongekend veel leed aangericht. Niemand heeft hem kunnen stoppen, ongestoord is hij zijn gang gegaan. Hij had de absolute macht. En zelfs toen hij zich overgaf was er sprake van een vorm van macht, hij koos er voor om zichzelf te laten arresteren, wat wederom de macht bij hem hield.³²

Voor Lyotard zouden we kunnen zeggen dat betekenis retrospectief is. In de tweede fase is er pas plaats om betekenis te geven aangezien er in de eerste fase enkel verbijstering is. Er is nog geen discours er is enkel het bevroren moment. In de tweede

³¹ Pain, R. en Susan J. Smith, 211.

³² Cosh, 26.

fase is er wel een discours en wordt de betekenis gevormd. Angst komt voor Lyotard altijd voor de betekenis. Echter geldt voor Kant ook dat de betekenis beter gevormd kan worden in termen van het dynamisch sublieme. Echter is er in zijn visie meer intersubjectiviteit te traceren dan bij Lyotard. Kants visie heeft ons hierdoor meerder inzichten verleent over angst en de fixatie van betekenis in de casus Anders Breivik.

4. Conclusie

Wat is de plaats van angst en de fixatie van betekenis in de casus van Anders Breivik?

Aan de hand van het sublieme van Kant heb ik laten zien dat wij als media publiek angst ervaren door de representatie van de daden van Breivik als object zijnde doordat het onmetelijk groot en machtig is. We kunnen teruggrijpen op onze moraliteit om de angst in te boezemen, maar dit is niet gemakkelijk. Breivik's ronde karakter maakt hem complex en het is een strijd om hier een eenduidige betekenis aan te geven. De fixatie van betekenis is hierdoor groots. Als we kijken naar het fenomeen slechteriken dan wil dit zeggen dat wanneer zij ook moreel overkomen, een rond karakter behelzen, en een immorele daad plegen dit voor de westerse cultuur veel angst opgeleverd doordat het dicht bij onze werkelijkheid komt. Door de complexiteit van een 'morele' slechterik ontstaat er fixatie van betekenis en daarmee ook weer angst. Waarmee betekenis en angst intersubjectief samenhangen.

Als ik kijk naar de representatie van Anders Breivik dan is te zien dat zijn daden extreem gefixeerd worden. De angst en fixatie van betekenis die in de ervaring van het sublieme ontstaan hoeven niet versterkt te worden door de representatie van de media. Dit levert onnodig veel versterking van de reeds bestaande culturele angst op. Om dit nog verder te bestuderen zou ik het sublieme van Lyotard er tevens uitgebreider bij willen gebruiken om dit te duiden.

Dit brengt mij op de beperkingen waar ik tegen aanliep. Er is ontegenzeggelijk veel casusmateriaal te vinden. Wanneer ik materiaal bekeek was het niet altijd gemakkelijk afstand te bewaren. Ik, als mediapubliek zijnde, ervaarde veel angst bij het bekijken van beelden en het lezen van artikelen. Opvallend was dat ik vaker dan eens beroep deed op mijn eigen moraliteit, maar elke keer weer bevond ik me in een klein innerlijk gevecht. Het enige wat helpt is zo nu en dan afstand nemen, wat uiteindelijk vertraging kan opleveren in het proces. Naast dit zijn de filosofische werken van Kant en Lyotard geen wegles romannetjes, maar het werk van anderen over het sublieme verschaft me waar nodig wel de nodige verduidelijking.

Voor verder onderzoek zou ik een theoretisch kader van een discours analyse aanraden om een beeld te krijgen over het bestaande discours dat heerst over 'morele' slechteriken. Daarnaast zou ik verder ingaan op de lust en onlust die tevens een groot deel uitmaken van het sublieme. Om de pijnpunten van de immorele daad aan te kunnen wijzen. Want wat is er nou zo onmenselijk aan wat hij gedaan heeft? Uiteraard kunnen we dit wel duiden, maar het is interessant om te kijken of dit exacter aan te wijzen is, dan dat nu gedaan is.

5. Bibliografie

Boeken

Dyer, Richard. *Stars*. New edition. Londen: British Film Institute Publishing, 1998.

Kant, Immanuel. *Critique of Judgement*. 1914. New York: Cosimo, 2007.

Liotard, Jean-François. *Lessons on the Analytic of the Sublime*. 1991. Vertaald door Elizabeth Rottenberg. Standford: Stanford UP, 1994.

Pain, Rachel, en Susan J. Smith. *Fear: Critical Geopolitics and Everyday Life. Re-materialising Cultural Geography*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 2008.

Vall, Renée van de. *Een subliem gevoel van plaats: Een filosofische interpretatie van het werk van Barnett Newman*. Groningen: Historische uitgeverij, 1994.

Documentaire

Anders Behring Breivik – Norway Massacre: The Killers Mind. TV 14, 2011.

Geluidsfragment

“Politie bang voor codewoorden Breivik” NOS, geluidsfragment, datum van uitzending: 25-07-2011 <http://nos.nl/audio/259004-politie-is-bang-voor-codewoorden-breivik.html>

Manifest

Breivik, A.B. “2083 – A Declaration of independence” [2011] 12-10-2011 <http://breivikmanifest.com/>

Nieuwsartikelen

“Angst binnen PVDA door Breivik” [2011] De Pers. 17-10-2011 <http://www.depers.nl/binnenland/594558/Angst-binnen-PvdA-door-Breivik.html>

“Breivik daad gruwelijk maar noodzakelijk” [2011] NOS. 10-10-2011 <http://nos.nl/artikel/258681-breivik-daad-gruwelijk-maar-noodzakelijk.html>

“Breivik was eigenlijk een aardige kerel” [2011] NOS. 12-10-2011 <http://nos.nl/artikel/259513-breivik-was-eigenlijk-een-aardige-kerel.html>

“Gestoorde daad of kille berekening” [2011] Spitsnieuws. 11-10-2011 <http://www.spitsnieuws.nl/archives/binnenland/2011/07/gestoorde-daad-of-kille-berekening>

“Verzachtende omstandigheden Breivik” [2011]NOS. 29-10-2011 <http://nos.nl/artikel/308131-verzachtende-omstandigheden-voor-breivik.html>

Goosens, R. “Lacoste wil van Breivik Imago af” [2011] Spitsnieuws. 15-10-2011 <http://www.spitsnieuws.nl/archives/raar/2011/09/lacoste-wil-van-breivik-imago-af>

Helen. “Aantal doden Noorwegen bijgesteld.” [2011] NOS. 10-10-2011 <http://nos.nl/op3/artikel/258910-aantal-doden-noorwegen-bijgesteld.html>

Jong, de, S. "Breivik is de duivelse karikatuur van een juiste visie" [2011] NRC. 02-10-2011 <http://www.nrc.nl/nieuws/2011/07/26/breivik-is-de-duivelse-karikatuur-van-een-juiste-visie/>

Seegers, J. " Dader schietpartij Oslo bekent ook bomaanslag, handelde alleen," [2011] NRC. 10-10-2011 <http://www.nrc.nl/nieuws/2011/07/24/dader-schietpartij-oslo-bekent-ook-bomaanslag-handelde-alleen/>

Wetenschappelijke artikelen

Cosh, Colby. "The Making of a Monster" *Maclean's* Vol. 124 Issue 31, 2011: 26.

Res Publica: Tijdschrift voor politicologie. Vol 47, 2005: 500. Institut Belge de science politique.